

26. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Республика, 1994. – 447 с.
27. Ходаков А. И. Социально-педагогические условия адаптации молодого рабочего в производственном коллективе / А. И. Ходаков. – Л.: Центр приклад. психологии, 1978. – 45 с.
28. Хорни К. Ваши внутренние конфликты / К. Хорни. – С.Пб.: Лань, 1997. – 212 с.
29. Чепелева Н. В. Динамика внутренних конфликтов студентов в процессе их профессиональной идентификации / Н. В. Чепелева, Н. И. Повякель // Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика: Матеріали 3 Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ; Чернівці, 1995. – С.391 – 394.
30. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т. С. Яценко. – К., 1996. – 263 с.
31. Lewin K. Resolving social conflicts: selected papers on group dynamics, G.W. Lewin (Ed.) / K. Lewin. – N.Y.: Harpen & Rom, 1948. – 258 p.
32. Plutchik R. The emotions: facts, theories, and a new model / R. Plutchik. N.Y.: Randon Hause, 1962. – P. 197 – 219.
33. Sullivan H.S. The Interpersonal Theory of Psychiatry / H. S. Sullivan // Collected Works: In 2v. – N.Y.: Norton, 1953. – Y.1. – 393 p.

С.Ш.Раджабова

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХІКИ

Актуальність проблеми пізнання особливостей механізму ідентифікації зумовлена недостатньою представленістю його аналізу в контексті цілісної психіки суб'єкта в єдності свідомої та несвідомої сфер. Поза увагою дослідників залишається глибинно-психологічний ракурс розуміння взаємозв'язку ідентифікації з особистісною проблемою суб'єкта. Згідно

психодинамічної теорії, особистісна проблема визначається як така, «яку суб'єкт сам не може розв'язати внаслідок неусвідомлюваності її передумов, каузальних аспектів, пов'язаних із внутрішньою, стабілізованою суперечністю» [25, с. 21]. Як засвідчують дослідження академіка АПН України, професора Т. С. Яценко, особистісна проблема суб'єкта детермінується наслідками едіпової залежності та пов'язана із базовими суперечностями: «до життя» і «до психологічної смерті», «до людей» і «від людей», «до сили» і «до слабкості» [25]. Психокорекційна практика засвідчує, що особистісна проблема усвідомлюється суб'єктом викривлено, фрагментарно. У свідомість суб'єкта потрапляють переважно наслідки дії особистісної проблеми – це певні труднощі, що об'єктивуються у взаємодії з оточуючими людьми. Особистісна проблема виявляється у деструкціях поведінки суб'єкта, до яких відносяться «такі стабілізовані утворення психіки суб'єкта, які породжують бар'єри спілкування і ослаблюють контакти з іншими людьми, що ускладнює самореалізацію суб'єкта» [25, с. 20]. Так, особистісна проблема суб'єкта знаходить вияв у таких психологічних явищах: відчутті дисгармонійності внутрішнього світу; агресивності як наслідку усічення можливостей вираження лібідних почуттів; тривожності та немотивованому страху; почутті меншовартості; егоцентризмі, центрації на інтересах власного «Я»; пасивності, блокуванні власного потенціалу та можливостей самореалізації; депресивних та афективних станах тощо [8].

Термін «ідентифікація» має латинське походження: в одному випадку його пов'язують із латинським словом «*identifico*» – «ототожнюю», в іншому – з двома латинськими словами: «*idem*» – «одне й те саме», «*facere*» – «робити» (див.: [6]). Тобто, сутність явища ідентифікації полягає в ототожненні, уподібненні двох або кількох об'єктів. Термін «ідентифікація» був введений З. Фрейдом у 1921 р. та визначений як первинна форма емоційного зв'язку з об'єктом [19]. Пізніше це поняття широко розповсюдилось за межі психоаналізу. У психологічній літературі застосовується декілька визначень поняття ідентифікації. Нас цікавлять психологічні дослідження, що

розглядають ідентифікацію в контексті формування та розвитку психіки суб'єкта. У зазначеному ракурсі ідентифікацію загалом тлумачать як «психологічний процес, за допомогою якого суб'єкт привласнює якості іншої людини і перетворює себе – цілком або частково – за її зразком» [16, с. 183]. У цьому розумінні поняття «ідентифікація» пов'язане з термінами «уподібнення», «ототожнення», «наслідування». За такого тлумачення ідентифікація є одним із фундаментальних механізмів становлення і розвитку особистості, формування статевої ідентичності, адаптації в соціумі тощо.

Важливою для даного дослідження є характеристика феномену ідентифікації, яка полягає в «привласненні суб'єктом особливостей об'єкта», яка може здійснюватись як завдяки процесу інтроєкції, так і через механізми наслідування та імітації. Загалом, поняття «наслідування» та «імітація» є синонімами, оскільки термін «імітація» походить від латинського слова «Imitor» – наслідую. Імітація вважається найпростішим засобом уподібнення іншій людині і зводиться до імітування рухів, жестів, міміки, голосу. Сутність наслідування полягає «у більш чи менш трансформованому відтворенні дій, ідеалів, рис характеру, манери творчості інших осіб» [15, с. 101]. У науковій літературі відзначається, що наслідування може бути як несвідомим, мимовільним, так і свідомим та цілеспрямованим [15; 16]. У. Бронфенбреннер, Г. Гібш та М. Форверг, В. С. Мухіна, Н. Ньюкомб, Л. Ф. Обухова, Б. Д. Паригін, О. В. Тютяєва та ін. окреслюють істотні відмінності між феноменами ідентифікації та наслідування. А. Бандура, Дж. Гервітц, Л. Колберг та ін. ототожнюють ці поняття. У даному дослідженні ми солідаризуємось із твердженнями В. С. Мухіної, Р. А. Шпица та Б. Д. Паригіна, які не ототожнюють поняття «ідентифікація» та «наслідування» як рівнозначні, оскільки вважаємо, що категорія наслідування є найпростішою і переважно усвідомлюваною формою ідентифікації та її поведінковим виявом.

Заявлена наукова проблема потребує звернення до аналізу сутності феномену інтроєкції. Цінним для нашого дослідження є наголос у психоаналітичній літературі на несвідомому характері дії інтроєкції. Зокрема,

Ш. Ференці дійшов висновку, що невротик «вбирає» (інтроєктуює) у себе більшу частину зовнішнього світу та робить його предметом несвідомої фантазії [17]. Дослідник стверджував, що «невротична інтроєкція є крайнім випадком психічного процесу, первинні форми якого можна віднайти в будь-якої нормальної людини. Інша справа, що в невротика спостерігається несвідоме перебільшення механізму інтроєкції» [17, с. 19]. Аналіз робіт психоаналітиків дозволяє визначити інтроєкцію як «фундаментальний механізм чи метод функціонування психічного життя» [10, с. 161], як диференційований процес, що здійснюється шляхом фантазування [10]. Сутність означеного процесу полягає в тому, що відбувається «втілення об'єкта в «Я», а інтроєктовані компоненти стають при цьому «частиною репрезентації себе або структур психічного апарату («Я», «Над-Я» або «Я»-ідеалу)» [20, с. 463]. Психічну структуру, що утворилася в результаті інтроєкції, називають інтроєктом, інтроєктованим об'єктом, репрезентантом чи внутрішнім об'єктом.

Отже, визначальним у процесі ідентифікації суб'єкта зі значущими людьми є механізм інтроєкції, завдяки якому певні характерологічні особливості (риси, цінності) значущої людини асимілюються в «Я» суб'єкта. Інтроєкція здійснює позасвідомий, імперативний вплив на формування психічних підструктур.

У радянській психології ідентифікація розглядалась як один з важливих механізмів, що опосередковує розвиток особистості в онтогенезі. Так, зокрема, Л. С. Виготський вважав наслідування джерелом виникнення всіх специфічно людських властивостей свідомості і видів діяльності дитини, одним із основних шляхів у її культурному розвитку. У концепції В. С. Мухіної зазначено, що утворення самості, індивідуального буття не може починатись без функціонування механізму ідентифікації [12]. Згідно з теорією А. А. Налчаджяна та Н. І. Сарджвеладзе, ідентифікація є одним із головних механізмів соціалізації індивіда та перетворення його на особистість.

У радянський період розвитку психології дослідниками вивчались переважно поведінкові вияви ідентифікації – наслідування дитиною поведінки

дорослого, що засвідчує ототожнення понять «ідентифікація» та «наслідування». Така позиція зумовлена домінуванням на той час діяльнісного підходу у психології. Його представники у своїх дослідженнях доводили, що зміна змісту наслідування перебуває в закономірному зв'язку зі зміною провідної діяльності в процесі розвитку дитини. Л. С. Виготський наголошував на важливості розуміння в процесі наслідування, підкреслюючи при цьому, що «наслідування можливе лише тією мірою і в тих формах, в яких воно супроводжується розумінням» [5, с. 131 – 133]. В. С. Мухіна та Н. М. Авдеева визначають зміст ідентифікації саме як «безпосереднє переживання суб'єктом того або іншого ступеня своєї тотожності з об'єктом» [2; с. 6 – 7]. Значення феномену ідентифікації як фактора, що структурує самосвідомість особистості на всіх етапах онтогенезу, постулюється Г. В. Дьяконовим, Р. Л. Кричевським, А. А. Налчаджяном, А. В. Петровським, Б. Ф. Поршневим, В. В. Століним та ін. Це засвідчує, що пізнання феномену ідентифікації в контексті формування і розвитку особистості дитини відбувалось з урахуванням свідомої сфери психіки, за умов нівелювання глибинно-психологічних детермінант наслідувальної активності дитини.

У працях українських та російських психологів значна увага приділяється дослідженню статевої ідентифікації. У проаналізованих дослідженнях постулюється, що завдяки ідентифікації дитини з представниками своєї статі відбувається самоусвідомлення дитиною своєї належності до певної статі, формування стереотипів чоловічої і жіночої поведінки тощо. З проблемою статевої ідентифікації тісно пов'язана проблема вибіркового характеру ідентифікації. Так, Л. Ф. Обухова наголошує, що «здійснення наслідувальних дій дитини має сенс не в самих цих діях, а в їхньому відношенні до більш загальних уявлень, наприклад, до нормативів поведінки певної статі» [14, с. 357]. Глибинно-психологічний аналіз проблеми ідентифікації дозволяє зробити висновок про пріоритетність значущості емоцій в процесі ідентифікації дитини з батьками над статевими показниками.

Особливої значущості в контексті дослідження впливу ідентифікації

на формування особистості набули праці В. С. Мухіної [12]. Згідно з її поглядами, ідентифікація є складним, багаторівневим, суперечливим феноменом. В. С. Мухіна відзначає, що ідентифікація як ототожнення дозволяє людині емоційно, символічно (або інакше) «привласнювати» почуття іншого, а також переносити свої почуття, цінності і мотиви на іншого. Дослідниця вказує, що це відбувається завдяки поєднанню інтеріорізаційних і екстеріорізаційних механізмів ідентифікації: «... саме у взаємодії ці механізми ідентифікації дають людині можливість розвиватися, рефлексувати і відповідати соціальним очікуванням суспільства. Ідентифікація з іншими не розчиняє людину в соціумі, тому що вона існує в нерозривній єдності з відокремленням» [12, с. 122]. Важливим у контексті нашого дослідження є те, що автор визначає ідентифікацію і відокремлення як «два рівноцінно значимих і одночасно діалектично суперечливих елементи єдиного механізму, що розвиває особистість і робить її психологічно вільною» [12, с. 93]. В. В. Абраменкова постулює, що єдність процесів ідентифікації-відокремлення з певного періоду розвитку суб'єкта «... починає виступати як боротьба» [1, с. 8]. Спираючись на розроблену академіком АПН України Т. С. Яценко «Модель внутрішньої динаміки психіки» [24], ми дотримуємося позиції, що суперечливий характер психіки характеризується водночас як антагонізмом (боротьбою) між вертикальними підструктурами, відкритими З. Фрейдом, так і антиномією, тобто єднанням суперечливих тенденцій без взаємного знищення та нівелювання.

Аналіз теоретичних джерел засвідчив, що ідентифікація розглядалась дослідниками перш за все як механізм, який визначає позитивний хід розвитку особистості, оскільки постулювалось, що розвиток здатності до ідентифікації веде до формування соціально значущих властивостей особистості. Науковці не виключали також вплив механізму ідентифікації на актуалізацію порушень у розвитку особистості та адаптації до соціуму. Залежно від акцентування пари ідентифікація-відособлення В. С. Мухіна та В. В. Абраменкова виділяють три напрямки розвитку індивіда: 1) виражена готовність до ідентифікації з

оточуючими, що спричинює «формування негативних рис особистості – конформності, знеособлювання» [7, с. 14]; 2) відчуження від оточуючих; 3) гармонійна взаємодія між індивідами [12]. Серед причин розвитку особистості у контексті одного з цих трьох напрямків В. С. Мухіна відзначає вроджені передумови, соціальні умови (взаємини з батьками, однолітками, зміст діяльності) і внутрішню позицію самого індивіда: «Саме від них залежить, чи буде людина більше такою, що ідентифікується, або більш відокремлюється, або байдужою» [12, с. 93]. Нівелювання ролі несвідомої сфери у дослідженні суперечності ідентифікації-відокремлення не дозволяє адекватно виявити причини та знівелювати її негативні наслідки. Л. В. Клочек визначила характеристики гармонійного та дисгармонійного перебігу процесів ідентифікації та відокремлення. Дослідницею виявлено, що дисбаланс у протіканні зазначених процесів спричиняє надмірний прояв відокремлювальних тенденцій. Це загрожує виникненню небажаного для розвитку особистості стану відчуження, який характеризується як «втрата нею контактів з оточуючими, емоційний дискомфорт, хворобливе сприймання характеру стосунків з іншими, внутрішні переживання з цього приводу» [9, с. 191]. Л. В. Клочек дійшла висновку, що стан відчуження стоїть на заваді повноцінного особистісного розвитку та зростання. Ми виходимо з позицій психодинамічної теорії, де окреслені вище показники розглядаються як вияви психологічної імпотенції (руйнування стосунків), що пов'язана із особистісною проблемою суб'єкта.

Поза увагою представників проаналізованих вище підходів до проблеми ідентифікації залишилась координуюча роль несвідомої сфери психіки суб'єкта. Аналіз теорії В. В. Століна та А. А. Налчаджяна засвідчив врахування ними неусвідомлюваних аспектів ідентифікації дитини зі значущими людьми. Важливим для даного дослідження у теорії А. А. Налчаджяна є те, що в контексті проблеми формування психіки суб'єкта дослідник відзначає переважно підсвідоме уподібнення суб'єктом об'єкту ідентифікації. Науковець стверджує, що феномен ідентифікації у межах діяльнісного підходу розкритий

переважно з об'єктивного боку, а не з суб'єктивного, тобто не з боку самої дитини, її саморозвитку. Це, за переконанням дослідника, компенсується теорією З. Фрейда. Важливим є те, що В. В. Столін та А. А. Налчаджян серед функцій ідентифікації в розвитку психіки дитини акцентують увагу на знятті тривожності та зменшенні негативних емоцій, пов'язаних з втратою близьких. Це вказує на вагому роль ідентифікації як психічного захисту. Звертає увагу, що при висвітленні дослідниками окремих особливостей функціонування ідентифікації нерідко спостерігається змішування аспектів, що відносяться до свідомої та несвідомої сфер психіки. Зокрема, А. А. Налчаджян розрізняв позитивну ідентифікацію, тобто таку, що здійснюється з особою, до якої суб'єкт має переважно позитивну соціальну установку; негативну ідентифікацію з об'єктом негативної установки; амбівалентну ідентифікацію, пов'язану з амбівалентними соціальними установками [13]. Ми переконані, що ідентифікація у ракурсі впливу на формування та розвиток психіки дитини первинно має амбівалентний характер. А. А. Налчаджян наголошує, що «індивідом інтроєкується все те, що має для нього цінність, є вагомим» [13, с.426]. Відповідно до психодинамічної теорії, якої ми дотримуємось, на обумовленість ідентифікації дитини з батьками пріоритетний вплив мають її глибинно-психологічні потреби, що характеризуються імперативністю впливу поза волею і свідомістю дитини.

У нашій роботі зацентовано увагу на феномені ідентифікації як глибинно-психологічній детермінанті формування особистісної проблеми суб'єкта. Тому вагомим для заявленої теми є врахування неусвідомлюваних чинників та наслідків особливостей функціонування зазначеного механізму, що різнобічно відображено в дослідженнях представників психоаналітичного напрямку. У психоаналізі питання впливу ідентифікації на формування та розвиток психіки суб'єкта знайшло відображення у працях К. Абрахама, Г. Блюма, Х. Гартмана та Р. Льовенштейна, О. Кернберга, М. Кляйн, П. Куттера, Ж. Лакана, Н. Мак-Вільямс, М. Малер, Г. Нюнберга, Р. Тайсона та

Ф. Тайсон, В. Техке, Ш. Ференці, Дж. Франкла, А. Фрейд, З. Фрейда, Р. Шпіца, К. Г. Юнга та ін.

Поняття ідентифікації в роботах З. Фрейда окреслювало процес утворення людської суб'єктивності. Це було пов'язано спочатку з виходом на перший план розробки проблеми едіпового комплексу, а пізніше – з тим, що інстанції «Я» та «Над-Я», які відокремилися від «Воно», виступають як наслідок ототожнення з первинними лібідними об'єктами: «Власне «Я» створено послідовністю ідентифікацій суб'єкта з його улюбленими об'єктами, що дозволили йому віднайти свою форму. Власне «Я» за своїм змістом схоже на цибулину, його можна було б розпотрошити й побачити всі послідовні ідентифікації» (цит. за: [11, с. 227]). Детермінантою процесу ідентифікації на структурному рівні З. Фрейд вважав те, що «Я» є лише частиною «Воно», яке в динамічному відношенні є слабким і яке завдяки ідентифікації зі збереженими чи покинутими об'єктами «позичає» енергію у «Воно», «пропонуючи себе «Воно» замість об'єкта» [18, с. 347]. У працях послідовників З. Фрейда механізм ідентифікації розглядається як визначальний у формуванні психіки особистості. Р. Тайсон та Ф. Тайсон і К. Г. Юнг постулюють, що цей феномен є необхідним компонентом нормального розвитку; Ж. Лапланш та Ж.-Б. Понталіс визначають ідентифікацію як процес утворення людської суб'єктивності; В. Техке – що структурування психіки являє собою «процес безперервної ідентифікації», що впливає на індивідуалізацію особи. Р. Шпіц наголошує на впливові механізму ідентифікації на структурування розумових процесів на більш високому рівні складності. Викладене вище засвідчує те, що представники психоаналітичного напрямку в психології відзначали вагомий вплив механізму ідентифікації на формування та розвиток психіки суб'єкта.

У психоаналітичних теоріях пізнання феномену ідентифікації здійснюється з урахуванням різних вікових етапів розвитку дитини. Найвагомим у контексті формування психіки вважається період розвитку дитини до 5 років (З. Фрейд, А. Фрейд, М. Кляйн та ін.). У межах цього періоду

дослідниками об'єктивується вплив ідентифікації на структурування психіки суб'єкта.

Аналіз психоаналітичної літератури дозволяє зробити висновок, що дослідники (У. Бронфенбренер, І. С. Кон, О. Маурер, Р. Мей, Г. Нюнберг, Р. Тайсон та Ф. Тайсон та ін.), визнаючи наявність захисних аспектів в ідентифікації суб'єкта з первинними лібідними об'єктами, водночас не вважають цей механізм захистом. З. Фрейд був першим, хто запропонував розрізняти захисну і незахисну ідентифікацію. Перший тип ідентифікації тлумачиться науковцем як автоматичне захисне вирішення проблеми відчуття загрози з боку іншої людини, що володіє владою. Другий тип мотивується невиконаним бажанням бути схожим на значущу людину. У полі нашої уваги знаходиться ідентифікація як форма психологічного захисту, що впливає на формування особистісної проблеми суб'єкта. Психокорекційна практика засвідчує, що ідентифікація суб'єкта з близькими людьми як захист від травмивних переживань може характеризуватись усвідомлюваним прагненням перейняти певні риси від них. В поле свідомості суб'єкта при цьому не потрапляють наслідки такої ідентифікації зі значущою людиною, що виявляються в усіченні контактів з оточуючими людьми.

Психоаналітики акцентують увагу на розмежуванні психічного розвитку для хлопчиків і для дівчаток в едіпів період. Грунтуючись на здобутках сучасної психодинамічної теорії, ми не зосереджуємо увагу на тих прямолінійних залежностях в едіповій ситуації розвитку суб'єкта, як це представлено за стандартною психоаналітичною схемою. Психокорекційна практика засвідчує наявність залежності від стосунків, які єднали дитину з обома батьками, що зумовлено глибинно-психологічною цінністю, прагненням чуттєвого єднання з первинними лібідними об'єктами, незалежно від їх статі. За таких умов ідентифікація здійснюється з обома батьками (чи тими, хто їх заміщує) і впливає на формування та розвиток психіки суб'єкта.

Аналіз психоаналітичної літератури засвідчив, що психоаналітики акцентували увагу на взаємозв'язку ідентифікації з комплексом

неповноцінності, що є важливим для даного дослідження, у якому ми використовуємо термін «почуття меншовартості». Відповідно до досліджень З. Фрейда, комплекс неповноцінності має «глибоко еротичне коріння, також якщо дитина відчуває себе нелюбимою, але більшою мірою відчуття неповноцінності походить із відношення «Я» до свого «Над-Я», будучи, так само як і почуття провини, вираженням напруження між ними. Їх досить складно від'єднати одне від одного» [18, с. 340].

У контексті нашого дослідження вагомим є висновок фундатора психоаналізу про те, що вищезазначені особливості і наслідки ідентифікації з первинними лібідними об'єктами сягають далеко за межі дитинства та виявляються пізніше у стосунках з іншими людьми. Психоаналітики відзначають певний позитивний аспект ідентифікації суб'єкта з лібідним об'єктом, а саме адаптивний характер ідентифікації, її важливу роль у структуралізації психіки тощо. Проте найбільш ретельно ними пророблявся «патологічний» аспект дії механізму ідентифікації, адже вся вищезазначена інформація використовується психоаналітиками задля аналізу того, яку роль механізм ідентифікації відіграє в актуалізації неврозів та інших психічних захворювань.

Підсумовуючи вищесказане, можна констатувати, що у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях підкреслюється визначальний вплив феномену ідентифікації на формування психіки суб'єкта. У психологічних теоріях розкривається як конструктивний так і деструктивний вплив досліджуваного феномену на розвиток психіки особи. Ідентифікація розглядається дослідниками як важливий механізм формування соціально значущих властивостей особистості, як механізм утворення самості, статевого самоусвідомлення, навчання і виховання особи, як фактор, що впливає на формування самосвідомості суб'єкта, як детермінанта структурування психіки тощо. Аналіз наукових джерел дозволив об'єктивувати вплив ідентифікації на формування деструкцій психіки у сфері статевого самовизначення, в утворенні невротичних симптомів, психодинаміці суїцидальної поведінки. Викладений

вище аналіз літератури засвідчив, що процес ідентифікації дитини зі значущими дорослими в контексті діяльнісного підходу, який домінував у радянський період розвитку психології, розглядався переважно в розрізі свідомої сфери психіки, знецінюючи значимість глибинних детермінант феномену психічного. Аналіз психоаналітичної теорії засвідчив, що феномен ідентифікації розглядається як захисний механізм. Дослідниками відзначається його підкореність принципу задоволення. Встановлено взаємозв'язок ідентифікації з амбівалентністю почуттів, комплексом меншовартості, почуттям провини та тенденцією до самопокарання. Аналіз теоретичних джерел надав змогу зробити висновок, що феномен ідентифікації потребує більш детального вивчення в аспекті його глибинно-психологічного змісту, а саме у взаємозв'язку з суперечливими тенденціями психіки суб'єкта, які визначають особистісну проблему, про що далі ітиметься детальніше.

Окрім впливу на формування та розвиток психіки особистості, ідентифікація визнається як вагомий механізм взаємодії суб'єкта у соціумі. В даному контексті важливою функцією ідентифікації є забезпечення адекватності процесу міжособистісного розуміння (Н. М. Авдеева, Г. М. Андреева, О. Є. Блінова, М. М. Корнев та А. Б. Коваленко, Р. Кочюнас, С. Д. Максименко, Дж. Мід, М. М. Обозов, Б. Д. Паригін, Я. І. Український, Т. Шибутані та ін.).

Розшифровуючи процес взаєморозуміння через ідентифікацію, дослідники вказують на усвідомлене чи неусвідомлене уподібнення суб'єктом себе іншій людині.

Поряд із позитивним впливом механізму ідентифікації на процес взаємодії (взаєморозуміння, емпатія, співчуття, співпереживання, симпатія) дослідники відзначають і негативні наслідки. Так, В. В. Столін та Е. Фромм указують, що ідентифікація зі значимим іншим породжує вибіркову навіюваність та конформність. К.-Г. Юнг постулює, що жорстка ідентифікація з соціальною роллю є джерелом неврозів.

У контексті нашого дослідження важливою є теза про те, що інтерпретація дій та вчинків іншого через ідентифікацію з ним, здійснюється завдяки приписуванню іншому мотивів і почуттів, які, на думку людини, вона сама виявила б в аналогічній ситуації, що пов'язує досліджуваний феномен із механізмом проєкції. Т. Шибутані при цьому наголошує: «... висновки про чужі внутрішні переживання – це проєкції своїх власних, не виражених назовні, актів» [21, с. 126]. У працях С. Д. Максименка, Е. Вайса та Б. Д. Паригіна відзначається, що за допомогою ідентифікації суб'єкт сприймає переживання інших людей за умов схожості їх поведінки з власною і не розуміє їхнього життя, коли дії, що вони виконують, не схожі на його власні вчинки, думки та почуття. І. М. Юсупов зазначає, що безпосереднє використання особистого досвіду для пояснення поведінки інших людей призводить до атрибутивних помилок в інтерпретації міжособистісної взаємодії [23]. Ми цілком поділяємо позицію вищезазначених авторів стосовно впливу особистісного досвіду на адекватність взаєморозуміння, на результат емпатійної взаємодії з оточенням. Емпатія за наявності особистісної проблеми є суб'єктивною, оскільки за таких умов усічена можливість для розвитку соціально-перцептивного інтелекту. При емпатійному розумінні іншої людини, суб'єкту замало ідентифікуватись із нею. Згідно з психодинамічною теорією, обтяженість психіки суб'єкта особистісною проблемою призводить до неадекватного відображення ситуації «тут і тепер», нерозуміння власного внеску в ситуацію взаємодії, унеможлиблює прийняття і врахування індивідуально-неповторного світу оточуючих людей тощо. Психокорекційна практика за методом АСПН доводить, що усвідомлення суб'єктом деструктивного впливу особистісної проблеми на ситуацію взаємодії, зокрема на адекватне емпатійне взаєморозуміння, можливе лише завдяки глибинній психокорекції. Остання сприяє розширенню рефлексії суб'єктом глибинно-психологічної мотивації власних вчинків. Тому ми не можемо погодитись із Т. В. Василішиною, котра постулює, що успішність процесу розвитку здатності до емпатії значною мірою залежить саме від прагнення людини поставити себе на місце іншого. Це прагнення, зазначає дослідниця,

ґрунтується на «зацікавленості іншим, на бажанні зрозуміти внутрішній світ іншої людини» [4, с. 53]. На нашу думку, це твердження відображає лише свідоме устремління (логіку свідомого) і не враховує при цьому імперативного впливу глибинно-психологічних тенденцій психіки суб'єкта на актуальну ситуацію взаємодії з оточенням, що ніколи не потрапляє в поле зору свідомості суб'єкта.

Таким чином, вищевикладений аналіз наукових джерел засвідчує, що дослідники постулюють визначальний вплив ідентифікації на процес взаємодії суб'єкта в соціумі з оточуючими людьми. Науковці акцентують увагу на позитивному впливові цього механізму на адекватність взаєморозуміння у процесі спілкування, що пов'язує його з емпатією. Дослідники відзначають вплив особистісного досвіду на результат емпатійної взаємодії з оточенням. При цьому нівелюються глибинно-психологічні детермінанти дій та вчинків людини, які пов'язані, поряд з іншими механізмами, і з ідентифікацією дитини з батьками на ранніх етапах її розвитку.

У ході проведення дослідження ми звернули увагу на те, що ідентифікація суб'єкта зі значимими людьми може візуально презентуватись через символіку психомалюнку. Аналіз візуального зображення психомалюнків засвідчує, що протагоністи втілюють себе в образи, які є подібними до одного або кількох членів сім'ї за певними характерологічними особливостями, що об'єктивуються в образах малюнків. Це здійснюється автором неусвідомлювано, оскільки він дотримувався інструкції до виконання малюнків – давав волю руці й малював спонтанно. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що усвідомлення суб'єктом власної тотожності зі значущою людиною (за певними параметрами) можливе завдяки прийняттю характеристик лібідних об'єктів, а також високому рівню саморефлексії. Для прикладу наведемо рис. 1 «Я поза сім'єю» протагоніста С*. Завдяки візуальній презентації та врахуванню теми малюнку можна гіпотетично припустити наявність ідентифікації протагоніста (образ птаха, рис. 1) із членами сім'ї

(образ гір, рис. 1). Це об'єктивується через форму крил птаха, які візуально нагадують верхівки гір (образ батьків).

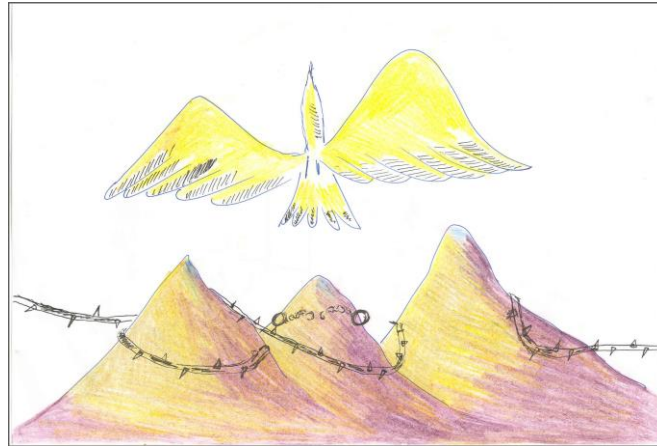

Рис. 1. Я поза сім'єю

Пізнання глибинно-психологічних особливостей функціонування вияву

* Для збереження анонімності ім'я протагоніста позначається однією літерою

ідентифікації передбачає також врахування семантики архетипної символіки. Згідно з дослідженнями Т. С. Яценко, архетип є «психодинамічною тенденцією, яка сприяє розвитку навичок та вмінь репрезентувати в образній формі складний психологічний зміст» [25, с. 87]. Врахування в психоаналітичному процесі (аналіз психомалюнків) семантики архетипної символіки, яка є значущою в передачі неусвідомлюваних аспектів психіки, та уможлиблює діагностування ідентифікації протагоніста з близькими людьми. Для прикладу наводимо фрагмент стенограми психокорекційної роботи з протагоністом В. (студенткою 3-го курсу) та її науковий аналіз.

Фрагмент стенограми психоаналізу малюнків протагоніста В.

Рис. 2. Людина, яку я відчужую

В. 1: Це людина, яка намагається бути до мене ближчою, а я її відштовхую, оскільки вона мені не приємна, адже я можу забруднитись.

П.: Що це за чорні краплини?

В. 2: Людина зроблена із землі, це – шматочки землі.

П.: Якщо звернути увагу на архетипне значення символу «земля» і на те, що ви сказали, то виникає гіпотеза, що у вас амбівалентне ставлення до матері, адже земля – це материнський символ.

В. 3: Так, матір можна втілити в цей образ. Вона нав'язує мені систему цінностей, яка є неприйнятною для мене.

П.: Коли розглядаємо ваш образ на малюнку (дівчинка, яка відштовхує «земляну» людину – рис. 2), то бачимо на голові дівчинки корону, яка є чорною як і «земляна» людина, що вказує на причетність корони до неї.

В. 4: Так, я не хочу бути такою, якою мене змушує бути мати. Я відчуваю, що поза моєю волею щось беру від материнських настанов.

П.: Корона може символізувати інтроекти від матері. Образ корони розповідає нам, що водночас, при наявності відчуження, ви високо цінуєте матір, яка в певних аспектах є для вас взірцем.

В. 5: Так, дійсно, в чомусь моя мама для мене є взірцем і ця корона символізує такі цінності. Проте вони одночасно є чорними для мене, і я не хочу, щоб мені були притаманні такі цінності.

Науково-узагальнювальний аналіз фрагмента стенограми психоаналізу
комплексу тематичних малюнків протагоніста В.

Аналізований фрагмент стенограми дозволив виявити ідентифікацію протагоніста з первинним лібідним об'єктом (матір'ю) завдяки врахуванню семантики архетипної символіки малюнку. Психокорекційний діалог надав змогу виявити, що на рис. 2 «Людина, яку я відчужую» протагоніст В. втілює себе в образі дівчинки, що відштовхує (відчужує) людину, яка, за її словами, «зроблена із землі» (рис. 2, комунікат (к-т) 2). При цьому В. не хоче забруднитись (фактично – взяти щось від неї), тому й відштовхує цю людину

(рис. 2, к-т 1). Земля, згідно з архетипним значенням, є материнським символом; відчуження «земляної» людини протагоністом може засвідчувати наявність у В. амбівалентних почуттів до матері, а саме неприйняття цінностей та настанов матері. Підтвердження цьому знаходимо в комунікатах автора, щодо нав'язування матір'ю неприйнятної для В. системи цінностей (рис. 2, к-т 3). Чорна корона на голові дівчинки (такого ж кольору, як і «земляна» людина) дозволяє виявити інтроєкти від лібідного об'єкта (матері), що В. несе в собі. Водночас існує відчуження протагоністом цінностей матері (рис. 2, к-т 4). Розкриття змісту архетипної символіки у психоаналітичному процесі надало змогу аналізанду усвідомити витіснені (відчужувані) аспекти власної особистості, що були інтроєктовані від первинного лібідного об'єкта.

Вищевикладений науковий аналіз стенограми засвідчує, що врахування значення архетипної символіки сприяє адекватності діагностики в пізнанні ідентифікації протагоніста зі значущими людьми. Саме у психокорекційному діалозі архетип набуває індивідуальної неповторності для суб'єкта, сприяючи розкриттю витоків його особистісної проблеми.

Аналіз теоретичних джерел, представлений вище, засвідчує підвищену увагу дослідників до проблеми ідентифікації у її зв'язку з едіповим комплексом. Термін «едіпів комплекс» застосовується переважно для окреслення мотивуючих сил, що приховуються за психічними порушеннями. В даному дослідженні ми користуємось терміном «едіпова залежність», під яким розуміємо детермінацію особливостей формування психіки суб'єкта від характеру стосунків, що єднали його з батьками (близькими людьми), тобто з первинними лібідними об'єктами. В дослідженні використовується також поняття «едіпова ситуація розвитку», яке об'єктивує вплив едіпової залежності на життєдіяльність та самопочуття суб'єкта, зокрема на побудову стосунків у соціумі.

Дослідники констатують визначальний вплив в едіпів період розвитку принципу задоволення та підкореність йому процесів ідентифікації суб'єкта з первинними лібідними об'єктами. Едіпова ситуація розвитку характеризується

чуттєвим притяжінням суб'єкта до близьких людей (лібідних об'єктів) та табуваністю лібідного потягу соціумом, що засвідчує суперечливість принципу задоволення та принципу реальності. Внаслідок неможливості реалізації чуттєвості підвищується емоційна напруга, що актуалізує дію захисної системи психіки суб'єкта. Засадним процесом у розв'язанні проблеми захисту особи від напруги, що пов'язана із табу на чуттєве притяжіння до значимих людей (лібідних об'єктів), є ідентифікація. З. Фрейд стверджував, що «...глибинною функцією ідентифікації є заміна лібідного об'єктного зв'язку завдяки інтродекції об'єкта в Его, внаслідок табу, що накладається соціумом на інцестуозний характер такого зв'язку» [19, с. 451].

Емпіричний матеріал, отриманий в процесі глибинно-психологічної корекції за методом АСПН, доводить, що на протипагу психоаналітичному тлумаченню, в едіповій ситуації розвитку суб'єкта пріоритетності набуває генеральна спрямованість психіки «від слабкості до сили». Дослідження дозволяє констатувати визначальний характер цього механізму у змісті ідентифікації суб'єкта з близькими людьми.

В едіповій ситуації реалізація принципу задоволення знаходить вияв у інфантильній тенденції «до єднання» з первинними лібідними об'єктами. Емпіричний матеріал засвідчує, що тенденція до чуттєвого єднання пов'язана з прагненням відчувати емоційну близькість, бажаність для батьків, отримання заохочень. Так, учасники психокорекційного процесу можуть акцентувати увагу на спогадах про емоційно тепле дитинство, що забезпечували батьки, на бажанні відповідати очікуванням батьків, привернути їх увагу до себе, захищеності. Представимо вибірку тверджень, виокремлених із стенограм: «В дитинстві стосунки з батьками були іншими, все було набагато краще»; «Дійсно, мені дуже часто не вистачає уваги батьків, яку вони приділяли мені в дитинстві»; «Ні, в дитинстві він був дуже добрим батьком, і я навіть не знаю коли відбулась трансформація наших стосунків у негативні»; «Мені дуже прикро, що зараз мама засуджує те, що приносить мені задоволення, хоча в дитинстві було навпаки». Твердження об'єктивують негативні переживання

аналіздів, що пов'язані з роз'єднанням, емоційним дистанціюванням із батьками. У психомалюнках тенденція «до єднання» часто об'єктивується через архетипну символіку, зокрема через тенденцію «повернення в утробу». Психоаналіз емпіричного матеріалу надав змогу констатувати, що тенденція «до єднання» пов'язана із забезпеченням захисту, затишку, концентрації уваги на дитині, це інтегрує її із захисною спрямованістю психіки «від слабкості до сили». Дитина прагне чуттєвого єднання з батьками в унісон принципу задоволення, оскільки був період за якого вона відчувала захищеність, безумовне прийняття та любов. За умов неможливості чуттєвого єднання, але надзвичайної бажаності його досягнення, воно реалізується у фантазії дитини. Глибинно-психологічний аналіз досліджуваної проблеми засвідчує, що, завдяки процесу інтроєкції, ідентифікація в якості захисту виконує інтегративну функцію. Остання спрямована на забезпечення єднання з лібідними об'єктами і нівелювання травми роз'єднання з ними. Ідентифікація сприяє ілюзорному «зліпленню» із бажаним лібідним об'єктом через інтроєкцію його якостей, що відбувається на латентному рівні. Завдяки процесу інтроєкції певні риси лібідного об'єкта асимілюються в «Я» суб'єкта, створюючи ілюзію єднання.

Глибинно-психологічна тенденція «до єднання» зі значимими людьми зумовлює залежність від них, пасивність, слабкість, що об'єктивується в процесі глибинно-психологічного аналізу психомалюнків, в яких архетип утробы зображується як обмежувачий ріст і реалізацію, не життєдайний, а саме у символах залізної клітки, скляної банки. Залежність від первинних лібідних об'єктів також презентується в малюнках за допомогою архетипу пуповини – ланцюгів чи мотузки, що зв'язують, як символ блокування активності. Отже, аналіз емпіричного матеріалу дозволив виявити вплив тенденції «до єднання» на капсулювання суб'єкта в дитячій інфантильній позиції. Вимушеність тенденції «до роз'єднання» пов'язана із набуттям сили, свободи, можливостей розвитку.

Проаналізовані тенденції лежать в основі внутрішньої суперечливості психіки, яка визначає особистісну проблему суб'єкта. Аналіз емпіричного

матеріалу засвідчує, що ідентифікація, через інтроекцію характерологічних рис об'єкта, пов'язана із об'єктивованими суперечливими тенденціями психіки суб'єкта.

Глибинно-психологічна цінність єднання суб'єкта з лібідним об'єктом формується під впливом потреби дитини в отриманні любові та можливості її вияву до бажаного об'єкта. За таких умов у ситуації взаємодії зі значущими людьми для суб'єкта пріоритетом виступає значущість переживання «безумовного злиття» з ними. Заборона соціуму на чуттєве єднання з об'єктом лібідо викликає напругу, що урівноважується через дію механізму витіснення. Ідентифікація слугує створенню ілюзії єднання з лібідним об'єктом через інтроекцію (неусвідомлене привласнення, втілення) суб'єктом окремих його рис, що засвідчує пріоритетний вплив захисної тенденції «до сили». Об'єктивоване єднання здійснюється паралельно із прагненням позбавитись від інфантильної залежності в унісон із захисною спрямованістю психіки «до сили». Це також стає можливим завдяки ідентифікації – інтроектуючи якості лібідного об'єкта, суб'єкт набуває відчуття самодостатності і має змогу відокремитись від нього. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що обидва суперечливі прагнення реалізуються через інтроекцію характерологічних особливостей батьків.

Психоаналіз емпіричного матеріалу надав змогу стверджувати, що об'єктивовані суперечливі тенденції психіки тісно пов'язані із амбівалентністю почуттів суб'єкта до значущих людей, якими характеризується едіпова ситуація його розвитку. Так, перепоною на шляху реалізації принципу задоволення виступають виховні впливи батьків, які часто характеризуються заборонами, обмеженнями дитини вимогами, покараннями, відстороненням, що унеможлиблює чуттєве єднання з ними. Таким чином, поруч із ідеалізацією батьків, що засвідчує лібідні прояви, формується негативне ставлення до них дитини, яка переживає почуття меншовартості, слабкості. У процесі ідентифікації суб'єкта зі значущими людьми інтроекція їх характерологічних репрезентантів відбувається за параметрами як мортідо, так і лібідо. Внаслідок

ідентифікації суб'єкта з батьками, амбівалентність ставлення до них переноситься і на самого себе.

Отже, едіпова ситуація характеризується суперечливістю прагнень суб'єкта залишатись «дитиною», що детермінується принципом задоволення, та ставати «дорослим» – самореалізуватись, у відповідності із принципом реальності. Ідентифікація пов'язана з ілюзорним вирішенням цих суперечностей шляхом інтроєкції характерологічних презентантів (рис, цінностей чи властивостей) об'єкта, що спричинює психологічні зміни суб'єкта у відповідності із інтроєктованими особливостями.

Вище було об'єктивовано глибинно-психологічну сутність ідентифікації суб'єкта із первинними лібідними об'єктами. Для більш ємного розкриття особливостей досліджуваного феномену звернемося до проблеми його вибіркості. Це дозволяє з'ясувати, що саме впливає на неусвідомлюваний відбір характерологічних особливостей (рис, цінностей) лібідного об'єкта, які здійснюють визначальний вплив на психіку суб'єкта. Ми припускаємо, що захисна спрямованість психіки «від слабкості до сили» відіграє провідну роль у цьому процесі.

За класичною (психоаналітичною) схемою формування едіпової залежності, в якій наголошено на домінуванні чуттєвого притяжіння до батька протилежної статі. За таких обставин складно прогнозувати, які з інтроєктів від значущих людей набудуть пріоритетності в психіці дитини. Погляди психоаналітиків об'єктивують вплив критерію «психологічної сили», що притаманна лібідному об'єкту, на вибіркості ідентифікації суб'єкта з ним. Водночас психоаналітиками акцентується увага на пріоритетності в ідентифікаційних процесах статі первинного лібідного об'єкта та почуття меншовартості, що зумовлене «недосконалістю» дитини саме в сексуальному аспекті. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що почуття меншовартості формується за умов непотрібності, небажаності, ущербності, несприйняття дитини такою, якою вона є, акцентуванні уваги на її слабкості, безпомічності, залежності. Ці почуття часто мають травмівний характер для дитини та

зумовлюють прагнення набути відчуття «сили». Останнє уможливорюється завдяки інтродекції суб'єктом характерних особливостей одного з (або обох) батьків, що займають домінуючу позицію у взаємовпливах у сім'ї.

Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що ідентифікація здійснюється з обома батьками, незалежно від їх статі. Ідентифікація пов'язана із «самопсихотерапією» від невдоволених справ дитинства та травмивних переживань, спричинених відчуттями слабкості, меншовартості. Набуття бажаного відчуття «сили» здійснюється завдяки інтродекції суб'єктом відповідних характерологічних особливостей батьків.

Особливо актуальною «самопсихотерапією» від травмивних переживань є за умов, коли взаємодія у сім'ї характеризувалась вираженими мортідними впливами батьків на суб'єкта. Підпорядкованість ідентифікації тенденції «від слабкості до сили» може спричинювати інтродекцію особою рис, які вона не приймає (відчужує) у значущої людини. Відчуження цих рис суб'єктом зумовлене отриманою у взаємодії з лібідним об'єктом психологічною травмою. За таких умов ідентифікація сприяє адаптації суб'єкта до ситуації взаємодії із значущою особою, що займає домінуючу позицію у взаємовпливах в сім'ї.

Ш. Ференці один із перших зробив наголос саме на захисному характері ідентифікації з агресором: «занадто слабка особистість дитини поки ще не здатна захиститись та замість цього «злякано ідентифікується» [див. 24, с. 508].

Ф. Александер також назвав ідентифікацію з особою, що представляє небезпеку – «найбільш ефективним захистом від страху» [25, с. 265]. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що внаслідок неможливості емоційного єднання з лібідним об'єктом через домінування в його поведінці мортідних виявів – як рятівне коло виступає ідентифікація. Для прикладу наведемо фрагмент стенограми психоаналізу малюнків протагоніста Л., що об'єктивує інтродекцію відчужуваних рис матері внаслідок дії захисної тенденції «до сили» (малюнки і фрагмент стенограми представлено в тексті підрозділу).

Фрагмент стенограми психоаналізу малюнків протагоніста Л.

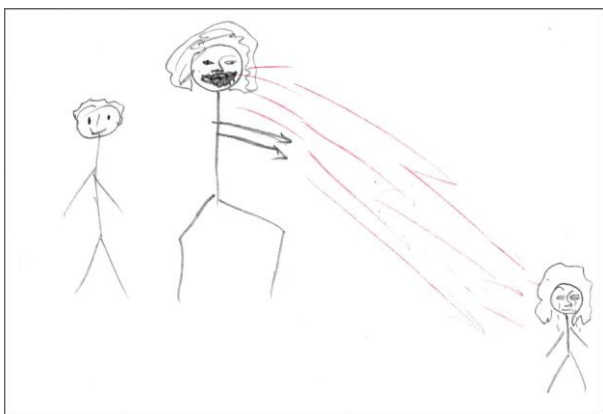

Рис. 3. «Я в сім'ї батьків»

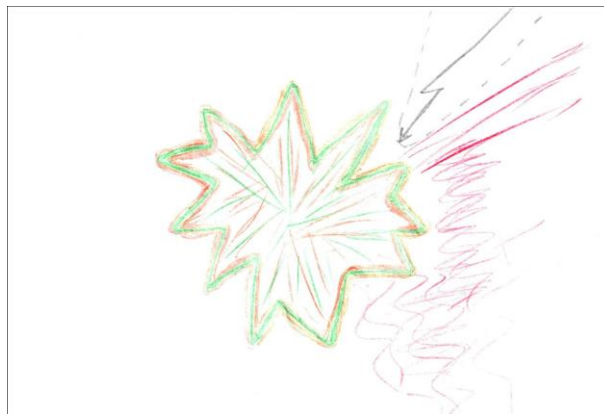

Рис. 4. «Як я бачу сама себе»

Л. 1: На малюнку «Я в сім'ї батьків» (рис. 3) я хотіла передати, що моє дитинство було не дуже приємним через стосунки з матір'ю: вона постійно мене критикувала, агресивно до мене ставилась. 2 Її ставлення до мене символізують червоні стріли (рис. 3), які боляче мене ранили і змушували відчувати себе беззахисною і слабкою – мені тоді ніхто не приходив на допомогу.

П. 3: Що винесла ця фігурка (див. внизу рис. 3) з підліткового віку коли були напади від матері? Можливо підвищену чутливість до наказового тону, до ущемлення гідності?

Л. 3: Так! Особливо до не справедливих звинувачень, коли є певний тиск у стосунках.

П. 3: Якщо людина виявляє щось подібне (рис. 3), то ви не можете з нею співпрацювати?

Л. 3: Так, я дійсно не зможу з нею співпрацювати.

П. 4: Ми бачимо, що ви є незахищеною, оскільки не є нейтральною до таких проявів, які викликають негативну реакцію. Є небезпека, що невидимо сама для себе, ви будете робити так як велика фігурка на цьому малюнку (рис. 3), хоча вона є для вас настільки непривабливою, що всі зусилля спрямовуватимуться, щоб так не робити. Гіпотетично можна припустити інтродекцію саме цього негативного аспекту, і тоді «до оточуючих, в деяких ситуаціях, я проявляю таку ж агресивність».

Л. 4: Так воно і є! Тепер я періодично, особливо по відношенню до мами, займаю позицію цієї великої фігури (рис. 3), а моя мама стає на місце цієї маленької фігурки (див. заплакана фігурка, рис. 3). В таких ситуаціях я навіть відчуваю певне задоволення від того, що можу помститись за своє дитинство і тепер вона відчуває себе слабкою, а не я.

П.: Ви таким чином «самопсихотераптуєтесь» від тих травмівних переживань, якими навантажились у взаємодії з матір'ю. Такі вияви у своїй поведінці потрібно нівелювати, оскільки створюється лише ілюзія бажаної сили.

Л. 5: На малюнку «Як я бачу сама себе» (рис. 4) я намагалась показати, що за умови тиску ззовні (див. сіра стріла рис. 4) у мене буде актуалізовуватись така реакція у відповідь (див. червоні стріли рис. 4).

П. 5: Спостерігаємо зафіксованість на травмівних подіях дитинства, що обумовлює особливу чутливість на такі прояви від оточуючих. Зелена фігура з кутами є набагато більшою за сіру стрілу, що символізує тиск, – це може свідчити про постійний стан тривоги (рис. 3).

Науково-узагальнювальний аналіз фрагмента стенограми психоаналізу комплексу тематичних малюнків протагоніста Л.

Аналізований уривок стенограми презентує ідентифікацію протагоніста з матір'ю за параметром «до сили» як «компенсаторний» момент за емоційні негаразди у стосунках з нею. Психокорекційний діалог з Л. надав можливість з'ясувати, що у дитинстві її взаємодія з матір'ю була навантажена мортідною енергією (рис. 3, к-т 1). Це також візуально представлено на рис. 3 «Я в сім'ї батьків», де зображено домінуючу позицію матері (мама – найбільша серед інших фігур на рис. 3); її виражену агресивність (див. червоні стріли на рис. 3), що була спрямована на Л.; почуття слабкості і меншовартості протагоніста (рис. 3, к-т 2, див. маленька, заплакана фігурка внизу малюнка). Неможливість лібідного єднання Л. з матір'ю зумовило ідентифікацію з нею, що сприяє ілюзорній інтеграції. Травмівні переживання, якими Л. навантажилась в процесі взаємодії з матір'ю (рис. 3, к-т 1) спричинили інтроекцію характерологічної

особливості матері, від якої протагоніст настраждалась, а саме агресивності. Реалізація агресивних порухів у стосунках з матір'ю є своєрідною «самопсихотерапією» від пережитої травми в дитинстві (рис. 3, к-т 4). Так об'єктивується прагнення перевершити матір у агресії, щоб отримати перевагу над нею і покарати за свої травмівні відчуття, отримані при взаємодії з нею. За таких умов ідентифікація спричинює неусвідомлювану інтеграцію суб'єкта з лібідним об'єктом як «компенсаторний» момент за емоційні негаразди в стосунках з ним. При цьому спостерігається кардинальна зміна позицій: «тепер я в ролі матері і тепер нехай вона відчує мої страждання – я зроблю все, щоб перевершити її в цьому». Емпіричний матеріал засвідчує, що за таких обставин аналізанд, внаслідок дії тенденції «до сили», прагне поставити матір на своє місце – в підлеглу позицію. Останнє лише ускладнює стосунки і унеможлиблює емоційне єднання з лібідним об'єктом. Це спричинює актуалізацію почуття провини перед значущою особою і, пов'язаної з ним, тенденції до самопокарання. Остання нерідко знаходить вияв у неможливості самореалізації, у прагненні до самотності, депресивних станах тощо.

Зона психологічного ризику для протагоніста полягає в тому, що агресія екстраполюється на взаємодію з іншими людьми. Це презентовано на рис. 4 через образи червоних стріл (див. подібні червоні стріли від матері до протагоніста рис. 3), що відходять від зеленої великої фігури, в яку втілює себе протагоніст (див. в центрі рис. 4), у відповідь на «тиск ззовні» від оточуючих людей (див. сіра стріла рис. 4, к-т 5). Завдяки психоаналізу рис. 4 об'єктивовано тривожність (слабкість) зеленої фігури, в яку втілює себе протагоніста. Це знаходить вияв у постійному очікуванні нападу від інших людей, адже ця фігура (центральна на рис. 4) є значно більшою і потужнішою ніж сіра стрілка (рис. 4), що символізує тиск від інших людей.

Отже, аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що через прагнення «самопсихотерапевтуватись» від травмуючих переживань і набути бажану «силу», суб'єкт інтроектує ті характерологічні особливості, які відчужувались (не приймались) ним у лібідного об'єкта. Ідентифікація з лібідним об'єктом за

визначеними параметрами спричинює те, що його відчужувані риси стають єством суб'єкта і впливають на якість його взаємодії в соціумі із оточуючими людьми. При цьому особа може усвідомлювати, що оволоділа засобами батьківського впливу задля того, щоб спілкуватись із ним на рівних. Так, учасники психокорекційного процесу можуть усвідомлювати власне прагнення відчутти силу через ідентифікацію з агресором, що дозволяє адаптуватися до взаємодії з ним. Представимо вибірку тверджень, виокремлених із стенограм: «Потрібно ж було якось із нею (мамою) спілкуватись, це було можливим лише за умови, що станеш така як вона або займеш підлеглу позицію батька. Останнє було для мене не прийнятним!»; «Тоді я перестав коритись батькові, а почав шукати засоби, щоб гідно йому відповідати. Це вимагало значної винахідливості, оскільки відповідати на пряму я дуже боявся»; «Я намагаюсь протидіяти матері, і у сварках з нею я відповідаю агресією на її агресію»; «Тепер я періодично, особливо по відношенню до мами, займаю позицію агресора... В таких ситуаціях я навіть відчуваю певне задоволення від того, що можу помститись за своє дитинство і тепер вона відчуває себе слабкою, а не я». Представлені твердження презентують вплив захисної тенденції «від слабкості до сили» на прагнення «позбутись» від травмивних почуттів, що актуалізувались у суб'єкта в процесі взаємодії з батьками. Об'єктивовано також ідентифікацію зі значущою людиною за параметром «до сили».

Неможливість реалізації інфантильної цінності, в яку входить безпосереднє отримання любові і вияв її до лібідного об'єкта, зумовлює ідентифікацію суб'єкта з ним за певними параметрами. Емпіричний матеріал засвідчує, що така «самопсихотерапія» від незавершених справ дитинства є умовною, оскільки ілюзорно «розв'язує» проблему єднання з первинними лібідними об'єктами, і лише підтримує антагонізм стосунків з ними. Блокування лібідного притяжіння актуалізує мортідну енергію (омертвіння лібідо) у стосунках, що посилює амбівалентність почуттів до батьків.

Емпіричний матеріал засвідчує, що суб'єкт може інтроектувати психологічні риси батьків, що трактувались ним як «слабкість». Це

відбувається під впливом якостей близьких людей, що знаходились у підлеглий позиції, але могли викликати співчуття дитини, емпатію та відчуття єднання через спільність ситуації, в якій знаходився як «принижений» батько так і дитина.

Інтроекція відчужуваних рис близьких людей зумовлює амбівалентність ставлення суб'єкта до самого себе. Ідеалізація власного «Я» у відповідності із захисною спрямованістю психіки «від слабкості до сили» формує систему очікувань суб'єкта по відношенню до власного відображення оточуючими людьми. Неприйняття суб'єктом частини себе (інтроектів від лібідних об'єктів) спричинює гостру негативну реакцію і дискредитацію джерела зворотного зв'язку. Все це зумовлює руйнування стосунків із оточуючими людьми (психологічну імпотенцію), що суперечить свідомому прагненню суб'єкта до налагодження конструктивних стосунків з ними.

На рівні логіки свідомого людина раціонально прагне до реалізації просоціальних цінностей – до сили, до перспективи, до ідеалу, до успіху, до побудови конструктивних стосунків з оточуючими людьми та інтимними партнерами. Непомітно для себе, підпорядковуючись закону вимушеного повторення, особа моделює ситуацію взаємодії, яка є для неї травмуючою. За таких обставин суб'єкт «самопсихотераптується» за рахунок іншої людини, що руйнує стосунки з оточуючими.

Виявлення інтроектів від значущих людей у процесі глибинно-психологічного дослідження пов'язано з пізнанням об'єктивного в психіці суб'єкта. Останнє здійснюється завдяки психоаналізу спонтанної та невимушеної поведінки, що дозволяє об'єктивувати її інфантильні детермінанти. Психокорекційний діалог, який спирається на усвідомлювані аспекти психіки, уможливорює таке пізнання, сприяючи дослідженню цілісної психіки суб'єкта в її свідомих та несвідомих проявах. Це відкриває можливості об'єктивування глибинно-психологічних факторів, що визначають емоційне благополуччя суб'єкта та перспективи подальших взаємин з оточенням.

Список використаної літератури

1. Абраменкова В. В. Проблема отчуждения в психологии / В. В. Абраменкова // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С. 5 – 12.
2. Авдеева Н. Н. Понятие идентификации и его применение к проблеме понимания человека человеком / Н. Н. Авдеева // Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга / под ред. А. А. Бодалева. – Краснодар: Кубанский государственный университет, 1975. – С. 6 – 9.
3. Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение / Ф. Александер: пер. с англ. С. Могилевского. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 352 с.
4. Василішина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Т. В. Василішина. – К., 2000. – 202 с.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л. С. Виготский / под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3: Проблемы развития психики. – 368 с.
6. Дьяконов Г. В. Дослідження ідентифікації в зарубіжній і вітчизняній психології / Г.В. Дьяконов, Т.Ф. Цигульська // Проблеми соціальної психології. – 1992. – Вип.2. – С. 3 – 10.
7. Идентификация как механизм общения и развития личности: методические рекомендации / под ред. В.С. Мухиной. – М.: МГПИ им. В.И.Ленина, 1988. – 31 с.
8. Іваненко Б. Б. Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога засобами активного соціально-психологічного навчання: дис. ... канд. психол. наук / Б.Б. Іваненко. – Черкаси, 2005. – 199 с.
9. Клочек Л. В. Розвиток процесів ідентифікації і відособлення у підлітковому і ранньому юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л. В. Клочек. – К., 2005. – 213 с.

10. Кляйн М. Развитие в психоанализе / Кляйн М., Айзекс С., Райвери Дж.: пер. с англ.; сост. и науч. ред. И.Ю. Романов. – М.: Академический Проект, 2001. – 512 с.
11. Лакан Ж. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа (1954/55) / Ж. Лакан. – М.: Гнозис; Логос, 1999. – 520 с.
12. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов / В.С. Мухина. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с.
13. Налчаджян А. А. Психологические защитные механизмы / А.А. Налчаджян // Самосознание и защитные механизмы личности: хрестоматия. – Самара: Бахрах-М, 2003. – С. 395 – 482.
14. Обухова Л. Ф. Детская (возрастная) психология: учебник / Л. Ф. Обухова. – М.: Российское педагогическое агентство, 1996. – 374 с.
15. Психологический словарь / [под. ред. В.И. Войтка]. – К.: Вища шк., 1982. – 216 с.
16. Словарь практического психолога / [сост. С.Ю. Головин]. – Минск: Харвест, 1997. – 800 с.
17. Ференци Ш. Теория и практика психоанализа / Ш. Ференци: пер. с нем. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – 320 с.
18. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции / З. Фрейд. – М.: Наука, 1989. – 456 с.
19. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я / З. Фрейд // Психоаналитические этюды / сост. Д. И. Донской, В. Ф. Круглянский. – Мн.: Попурри, 1999. – С. 449 – 481.
20. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд // Очерки по психологии сексуальности: пер. с нем. – Мн.: Попурри, 1999. – С. 455 – 478.
21. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани: пер. с англ. В. Б. Ольшанского. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 544 с.
22. Юнг К. Психологические типы / К. Юнг. – СПб.; М., 1995. – 285 с.

23. Юсупов И. М. Психология эмпатии: автореф. дис. ... док. психол. наук / И.М. Юсупов. – СПб., 1995. – 33с.
24. Яценко Т. С. Особливості внутрішньої динаміки психіки / Т.С. Яценко // Професійна освіта: педагогіка і психологія: польсько-український журнал / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Никало. – Ченстохова-Київ, 2003. – № IV. – С.137 – 152.
25. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т.С. Яценко. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.

Герасимова І. В.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ГОТЕЛЬНО-ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

1.1. Висвітлення проблеми професійного спілкування менеджера у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі

Освіта є пріоритетною сферою накопичення знань і формування вмінь, створення максимально сприятливих умов для виявлення й розвитку творчих здібностей людини. Освіта є вищою цінністю громадянина, держави. Це означає, що освітній процес повинен здійснюватися як в інтересах суспільства, так і на користь особистості. Головною метою освіти є формування творчої особистості як одного з чинників економічного й соціального прогресу. Така висока мета зумовлює низку вимог до сучасної вищої освіти і, відповідно, до вищих навчальних закладів. З огляду на це суспільство все більше усвідомлює необхідність здійснення певних конструктивних змін у цій сфері.

Процес модернізації вищої професійної освіти диктує необхідність створити умови, в яких становлення й розвиток самоідентифікаційних процесів, потрібних менеджерів, відбувається з урахуванням його потреб.